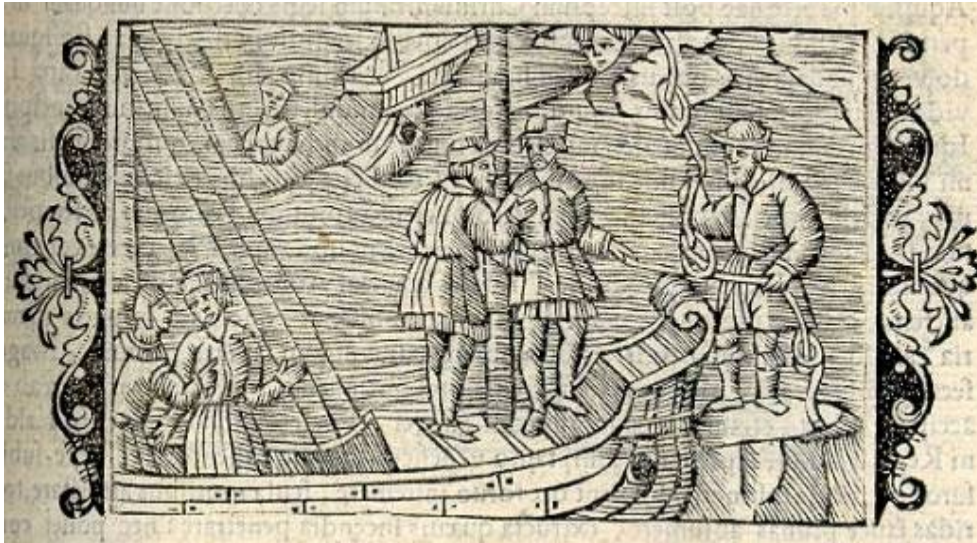

DEN NORDNORSKE HEKSEFIGUREN – EI VÆRHEKS

Rune Blix Hagen, historiker, AHR, UiT Norges arktiske universitet

Foredrag, Heimbygga, Skrova, 26.mai. – HiFo-Tromsøs reiseseminar til Lofoten 23.-26.mai 2024

Værmagi: En same tilbyr et tøyestykke med tre vindknuter til noen sjøfolk. I bakgrunnen følger en vind spent med på handelen. Vi ser også et skip som synker i stormen. *Fra Olaus Magnus 1555*

Ifølge nordlandsdikteren Petter Dass (1646/47-1707) skjer følgende idet sjøfolk løser opp samens vindknuter (utdrag fra «Nordlands Trompet» i gjendiktning av Hans Kristiansen):

*Og løs nu den første, for når du det gjør,
så seiler din båt for en passelig bær,
men hvis du den neste vil løse*

*må seilet først krympes til halvveis på mast,
men løses den tredje, da går hun for raskt,
da må du til pumpen og øse.*

Olaus Magnus skriver i sitt verk om de nordiske folkene fra 1555 at mange kvinner i Norden er svært dyktige i trolldomskunst. I kommentaren til tegningen der en kvinne tømmer innholdet av ei heksegryte på havet, heter det at slike gryter er et felles redskap for alle hekser. Her koker de safter,

urter, snegler og innvoller sammen til en blanding. Gjennom trollrikken får de oppfylt sine ønsker med vind og storm til å synke eller sette fart i skip.

I anklagegrunnlaget mot antatte trollfolk i de mange og brutale trolldomsprosessene i Finnmark er vind og værforhold ofte sentrale momenter tingrettens prosedyrer. Noen typiske eksempler kan være følgende:

Else Knutsdatter fra Kiberg i Øst-Finnmark kom for tingretten i slutten av januar 1621. Hun kunne berette hvordan trollkvinnene konkret gikk fram da de stelte i stand uvær på julaften i 1617. De tok et stykke fiskesnøre og slo tre knuter på det. Så leste de forbannelse over knutene, spyttet på dem og løste så opp knutene. «Havet røk opp som aske og folkene omkom», heter det i sorenskriverens rettsreferat. Sammen med ni andre kvinner fikk Else dødsdom av tingretten i Vardø 27/1-1621. Det plutselige uværet førte til at ti båter fra Kiberg og Vardø forliste og 40 fiskere fra de to værene druknet på havet. Kvinnene ble funnet skyldig i å ha sendt ut «skadevære», som det heter i rettspapirene.

Den samiske tjenestedrengen **Quiwe Baarsen** fra Årøya i Altafjorden var tydeligvis godt kjent for å lage vind og god bøl for sjøfolk. Men i 1625 gikk det galt, vinden ble for sterk og hans magiske evner ble gjenstand for anklager om farlig trolldomskunst. En fiskebåt forliste i slutten av oktober 1625. Kona til en av mennene betalte Quiwe for å lage vind slik at båten skulle komme hurtig hjem etter at mannskapet hadde levert fisk i Hasvåg. Fiskerkona fikk sterkere vind enn hun bad om, og et fiskelag på fem menn druknet i det opprørte havet. I rettsforhøret ga Quiwe en beskrivelse av hvordan han brukte ritualmagi for å lage seilvind. Han kastet en grisunge på havet og ropte «Havvind, havvind». Vinden ble imidlertid for sterk, da grisen snodde seg for hurtig i vannet. Tingretten fant Baarsen skyldig i skademagi og dømte han til døden. Han ble brent på retterstedet i Hasvåg tinglag på Sørøya i Vest-Finnmark i mai 1627.

Et tredje eksempel kan være tjenestejenta **Karen Johnsdatter**. Under et rettsmøte i Vardø i 1654 fortalte Karen at hun var født på Andenes i Nordland. Her hadde hun lært trolldomskunst av sin stemor **Marit Olufsdatter**, som ble brent for sine misgjerninger. For seks år siden hadde Karen og Marit påført havari og drukkingsulykke over flere personer angivelig ved bruk av ondskapsfull magi. Da de gjennomførte trolldomsaksjonen, var Karen omskapt til en kobbe, mens hennes stemor opptrådte i skikkelsen av en kval. Slik hadde de senket to skip utenfor Andenes – den ene båten tilhørte presten, mens den andre var eid av jektskipper Michell Lauritsen fra Astafjord. Ut fra disse opplysningene i tingboka fra Finnmark kan vi anta at Marit Olufsdatter ble brent på Andenes i 1647 eller 1648.

HVA VET VI OM FORFØLGELSEN AV TROLLFOLK I LOFOTEN?

Svært lite siden det meste av rettspapirer fra 1600-tallet er godt tapt. De bevarte tingbøker (justisprotokoller) er, med noen få unntak, fra 1700-tallet:

Lofoten (Vesterålen)

1. 1693-1699	PF 990
Lofoten	
3. 1706-1715	NT 683
- - -	
5. 1726-1733	NT 683
6. 1730-1738	NT 684

Fra gamle arkivfortegnelse vet vi at det for Lofotområdet har eksistert 8 tingbøker ført i perioden 1647-1668. Alt gått tapt i ettertid! De få sakene vi kjenner til er fra sakefall i enkelte regnskapskilder og fra ankebehandling i Lagretten.

1643 Kirsten Andersdatter. Gift med Oluff Haagensen. Fra ødegården Dunevold (?) i Buksnes, Vestvågøy, Lofoten

Tingsvitne fra sorenskriver Henrik Mattisen i Lofoten len fra vårtinget 3.april 1643 for Hol og Buksnes fjerding. Fogd: Jens Christensen med fullmektig Anders Pedersen

Beskyldt for «trolldomsgjerning». Ingen ville borge for henne.

Satt i fengsel i 12 uker – kost og logi ½ daler per uke

Mestermannen fikk tre daler for henrettelsen. I registreringen av boet fant man ikke noe av verdi etter henne, foruten tre leide små «kidsmaler» (geiter) samt ei leid ku. «Armelig og elendig» bo. Lensregnskapene 1643-1644, pk. 30 (rull nr.514)

1659 Karen Pedersdatter Kleppstad, Vågan. Trolldomssak fra 18/10 og 2/11-1659 (Sogning) Tidligere frikjent for trolldomsrykter i en lagtings dom fra 20/6-1656.

1659-saken: Beskyldt for å ha satt ondt på mennesker og dyr, samt misbruk av sakramenter.

Dom: Dødsdom i tingretten, men frikjent for de fleste beskyldningene 2/12-59 av lagmann *Mandrup P. Schønneboel*: Finnes ikke bevis, vitneprovne kan ikke «staa til troende». For misbruk av saltet skulle hun utstå kirkens disiplin og gi tre riksdalere til de fattige.

1689/1690 Synnøve Bjørnsdatter Borge fjæring, Berg, Vestvågøy Lofoten (høstting 26/11-1689). Tjenestejente som påstår at hun hadde forsvoret seg til Satan (også omtalt som «den onde Aand»), og sa at hun med trolldommen sin hadde gjort det slik at en navngitt mann rodde på et skjær og druknet. «For sine grove løgner på seg selv og andre fromme folk skulle hun straffes til kagen med ni slaup av trende riis til eksempel og avsky» (Underretten). Lagmann Fredrik Schønneboel (Skånland 9/1-1690) skjerpet straffen til «å rømme amtet til Finnmarken.»

I en beskrivelse av Lofoten fra 1818 nevner *Erik Andreas Colban* en trolldomsprosess fra 1794 i Borge prestegjeld der ei eldre kvinne på 70 år ble angitt for å påføre sykdom på dyr og mennesker ved hjelp av trolldomstypen *mara*. Colban skriver at kvinnen tilsto at hele hennes kunst «bestod i nogle Formularer, hvortil hun selv og andre satt overtroisk Tillid». (s.33).. Colban, som var prost i Vesterålen og Lofoten (portrett av han i Lofotkatedralen, Svolve), beskriver *mara* som «den gamle Murue, eller de Danske Maren, som rider Folk om Natten, og er en Gren af Oprindelsen til al Troldom, som er Hævnelyst, eller at gjøre ondt» (s.32). Og han føyer til at «dette Maravæsen er endnu ikke ganske udryddet i Borge Sogn, men holdes hemmeligt for at undgaa Tiltale» (s.33).

Jeg har imidlertid ikke klart å lokalisere denne saken i tingbøkene for Lofoten og Vesterålen fra 1793 eller 1794. Det vil unektelig være oppsiktsvekkende om saken kunne etterspores.

De norske trolldomslovene ble først opphevet under den store kriminalreformen i 1842. Siste dødsdom for trolldomskunst kom i november 1695 da **Jehanne Nielsdatter** fra Kvæfjord i Troms fikk dødsdom for å ha «omkommet» fire personer, samt skadet en hel del andre på helbred og lemmer. Trolig koblet tingretten Jehannes skademagi sammen med ulykker til sjøs. Dermed bekrefter hun inntrykket fra andre nordnorske heksesaker. Den typiske trollkvinnen i nord var ei værheks.

Den brutale rettsforfølgelsen av trollfolk i Norge ebbet ut ved inngangen til 1700-tallet. Sakene endret karakter og anklager om trolldom ble til saker som omhandlet sladder, bakvaskelser og injuriesøksmål. I rettspapirene fra Lofoten fra 1712 finner vi eksempelvis bøteleggelse for slagsmål mellom to navngitte personer. Slagsmålet oppsto fordi den ene hadde utlagt mor til den andre som ei trollkone. (Lofoten sorenskriveri, tingbok 2, fol. 159a-160a. Takk til Haakon Hegsvold Sørli for henvisningen).

Trolldomssaker fra Nordland

Mens Finnmark har Norgesrekord i omfanget av rettslig forfølgelse av trollfolk på 1600-tallet, kjenner vi til nokså få slike saker fra Nordland. Nærmest samtlige justisprotokoller (tingbøker) og andre rettspapirer fra 1600-tallet er i tidens løp kommet bort når det gjelder Nordlandene, datidens betegnelse på Nordland og Troms. En av grunnene til at vi kan avdekke så mange heksesaker i Finnmark har nettopp sammenheng med de mange og rike kildene som er bevart derfra. Allikevel har nok heksejakten i Finnmark vært spesiell sammenlignet med andre strøk av Nord-Norge.

I det tynt befolkede Finnmark har jeg registrert 138 trolldomssaker mellom 1598 og 1692. Av disse ble 92 mennesker, de aller fleste kvinner, dømt til døden. Samene utgjorde om lag 1/5 av hele prosessomfanget.

Fra Troms (Senja og Tromsø fogderi) kjenner vi til at 15 mennesker fikk dødsdom på grunn av trolldomskriminalitet. Også fra Troms mangler vi altså tingbøker fra 1600-tallet

Når det gjelder å finne spor etter forfølgelsen av trolldomsforbrytelse i Nordland, er vi stort sett henvist til sakefallslister i fogd- og lensregnskapene, mens vi mot slutten av århundre kan støtte oss til et litt bredere kildetilfang. Det finnes kildebelegg for 20 mennesker som er innblandet i slike saker. Av disse fikk 15 dødsstraff. Prosessene rammer tre samer (en kvinne og to menn) og 15 nordmenn (10 kvinner og fem menn). I tillegg kommer to saker der kjønn og etnisk tilhørighet er ukjent. Geografisk sett er de 20 nordlandsheksene spredt over hele fylket. I Nordland dreier hekseforfølgelsen seg om enkelt personer som blir beskyldt for å drive med individuell skademagi. Dette i motsetning til Finnmark hvor hekseprosessene dreier seg kollektiv aksjoner der flere trollkvinner opererer sammen, flyr gjennom luften og har festlige sammenkomster sammen med demoner på fjelltoppene. Slike forestillinger er fraværende i Nordland, men vi har fortellinger om ei kvinne fra Andenes som har fløyet gjennom lufta til hekseabbat på Dovrefjell.

Litteratur:

Borgos, Johan. Gård og slekt i Øksnes, bind 2, Myre 1992

Brun, Håkon. "Heksa på Kleppstad og andre" hekser", Årbok for Vågan 1993

Colban, Erik Andreas. Forsøg til en beskrivelse over Lofodens og Vesteraalens Fogderie i Nordlands Amt, Trondheim 1818

Guttormsen, Helge, Fra Omd til Andøy: Andøys historie fra de eldste tider og opp til 1800 e.Kr.f., Andenes 1994

Hagen, Rune Blix. Dei europeiske trolldomsprossane, Oslo 2007

Kiil, Alf. "Trolldomssaker fra Nordland", Håløygminne Nr. 1 og 2/1934

Lilienskiold, Hans Hanssen. *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, redigert og bearbejdet av Rune Blix Hagen og Per Einar Sparboe. Ravnetrykk nr 18, Tromsø 1998

Dessuten tingbøker fra Finnmark og Lensregnskapene for Nordlandene (mikrofilm),
Statsarkivet i Tromsø.